

УДК 94(477–25):378«18»

Тарасенко О. О.,кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), Olgatarasenko@ukr.net**СПОГАДИ ФЕДОРА РОМЕРА
ПРО УНІВЕРСИТЕТ Св. ВОЛОДИМИРА
(ШКОЛА ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ Св. ВОЛОДИМИРА)**

Проаналізовано спогади відомого російського письменника, поета, публіциста, громадського діяча, педагога, садівника Федора Ромера, який у 1855–1860 роках навчався на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира в Києві. Встановлено, що у споминах Федір Ромер охарактеризував атмосферу Університету Св. Володимира та моральний кодекс честі студентів того часу, пояснив професійний, просвітницький та педагогічний вплив на студентів талановитих і улюблених професорів «всвітньої історії» В. Я. Шульгіна та російської історії П. В. Павлова. Період їх багатогранної діяльності склав Другий етап становлення Школи істориків Університету Св. Володимира. З'ясовано, що спогади Федора Ромера допомагають глибше усвідомити значення впливу професорів-просвітників В. Я. Шульгіна та П. В. Павлова на формування професіоналізму, світогляду, людяності, моралі, активної життєвої позиції, культурного рівня багатьом поколінням вихованців Університету Св. Володимира, що дозволяє прослідкувати спадкоємність традицій Школи істориків Університету Св. Володимира на початку ХХІ ст.

Ключові слова: Федір Ромер, спогади, 1855–1860 рр., Київ, другий період формування школи істориків Університету Св. Володимира, Віталій Шульгін, Платон Павлов.

Актуальність статті полягає у пошануванні професора всвітньої історії В. Я. Шульгіна та професора російської історії П. В. Павлова, які своєю багатогранною просвітницькою, викладацькою та виховною діяльністю формували Другий період становлення Школи істориків Університету Св. Володимира ХІХ ст.

Мета статті: проаналізувати спогади Федора Ромера про атмосферу Університету Св. Володимира у 1855–1860 рр. у Києві та про постаті професорів В. Я. Шульгіна та П. В. Павлова.

Спогади про Університет Св. Володимира у Києві у ХІХ ст., про його атмосферу, професорів та студентів залишили багато випускників та викладачів. Автор статті проаналізувала спогади М. І. Костомарова [4], О. В. Романович-Славатинського [8], В. Г. Авсеєнка [1], В. Й. Португалова [7], Д. І. Багалія [2], В. Г. Ляскоронського [5], В. І. Щербини [23] у своїх розвідках [13]. Зокрема, спогади М. І. Костомарова про Університет Св. Володимира, його викладачів та студентів [16; 17], спомини О. В. Романович-Славатинського і В. Г. Авсеєнка [13; 14; 19; 20], В. Й. Португалова [15; 19], Д. І. Багалія [18; 22], В. Г. Ляскоронського [21], В. І. Щербини [18; 22].

Свої wspomини про атмосферу Університету Св. Володимира у 1855–1860 рр. у Києві, про моральний кодекс честі студентів того часу, про улюблених професорів істориків В. Я. Шульгіна, П. В. Павлова залишив студент історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира у 1855–1860 роках Федір Ромер [9] у статті «По поводу одной книги», яка була надрукована у травневому випуску «Исторического вестника» за 1894 р.

Життя та діяльність Федора Ромера достатньо промовисто його характеризують. Відомий російський письменник, поет, публіцист, громадський діяч, педагог, садівник Федір Емілієвич Ромер (1838–1901) народився 20 серпня 1838 р. в Смоленську у родині німця Емілія Павловича Ромера, який приїхав до Російської імперії

у 1822 р. і до 1860–х рр. і працював управителем великих маєтків у Центральній та Південній Росії, згодом придбав маєток у селі Богородицьке Карачевського повіту Орловської губернії. Мати Федора Ромера, Єфросінія Михайлівна Лизлова, була дочкою смоленського дворянина. Старший брат Павло Емілієвич Ромер (1835–1899) був відомим математиком, заслуженим професором Університету Св. Володимира у Києві. Молодший брат Володимир Емілієвич Ромер (1840–1907) був почесним громадянином Брянська, головою правління Орловського комерційного банку, почесним мировим суддею Брянського повіту, обирався до Державної Ради Російської імперії [6; 11].

Федір Ромер у 1855–1860 роках навчався на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира, був рекомендований для здобуття професорського звання, у 1861 р. отримав ступінь кандидата історико-філологічних наук, склав іспит на ступінь магістра, але у 1862 р. залишив Університет Св. Володимира і до 1865 р. викладав у Першій Київській гімназії. Для того, щоб мати більше вільного часу для занять літературою Федір Ромер був переведений у Полтавське повітове училище, в якому викладав у 1865–1870 роках. У 1870 р. він виїхав за кордон на чотири роки, три з яких провів у Неаполі. Вільно володіючи латиною, французькою та німецькою мовами він вивчив італійську мову настільки, що друкувався у місцевій пресі. У Неаполі він одружився на Анні Поповій, уродженій Киселевській, рід якої розпочинався від Адама Кисіля [6; 11].

У 1874 р. Федір Ромер повернувся до Російської імперії. Розширив свій маєток у селі Богородицькому Карачевського повіту Орловської губернії, викупив найближчі ділянки землі, засадив всю землю величезним садом, який став невдовзі відомою дослідною помологічною станцією та прекрасно організованим комерційним підприємством. Як відомо, помологія – наука про сорти плодівих дерев і ягідних рослин, відгалуження ботаніки. Помологічні дослідження фокусуються на розвитку технологій культивування нових сортів фруктових дерев, вивченні їх фізіології. Метою помології є виведення дерев з підвищеною якістю фруктів, покращення продуктивності дерев, зменшення коштів на продукування фруктів.

Федір Ромер брав участь у засіданнях Сільсько-господарської ради, за дорученням якої в 1898 р. обстежив сади, розсадники плодівих дерев та школи садівництва всієї південної смуги Російської імперії. Його звіт став підґрунтям для корінних змін у навчанні у сільськогосподарських закладах. За період занять сільським господарством громадський діяч Федір Ромер п'ятнадцять років обирався мировим суддею, користувався повагою серед місцевого населення як неупереджений суддя, який добре знав життя селян, був головою Карачевського з'їзду мирових суддів у 1886–1889 рр. Федір Ромер займався облаштуванням медичних установ та народних училищ у своєму повіті, брав участь у роботі ревізійної комісії та земських зборах, у місцевій комісії по забезпеченню продуктами харчування. У 1889 р. він залишив службу, отримав звання почесного мирового судді. Редагував «Земледельческую газету», яку видавало міністерство землеробства. Помер Федір Емілієвич Ромер 8 серпня 1901 р. у 62 роки у своєму маєтку [6; 11].

Під час навчання на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира студент Ромер у 1858 р. почав друкувати в «Сыне Отечества» свої переклади віршів П'єра Жана Беранже, у 1859 р. в «Отечественных записках» повість «М-Ше Катись», у газеті «Киевлянин», як її співробітник, веселі й дотепні нариси на сюжети із місцевого життя та віршований цикл «Альбом мюнхенских профессоров» у якому описувалися професори Університету Св. Володимира. Останні, роздратовані в'їдливою пародією, розпочали гоніння на газету, у канцелярію київського генерал-губернатора та редакцію газети стали надходити скарги на фейлетоніста. Ми робимо припущення, що саме це стало причиною того, що Федір Ромер у 1862 р. залишив Університет Св. Володимира.

Життєвий досвід Федора Ромера як сільського господаря, знання побуту як селянина, так і поміщика, різнобічні наукові відомості стали підґрунтям для белетристики. Романи, повісті, оповідання та вірші Федір Ромер друкував в «Отечественных записках», «Библиотеке для чтения», «Русском вестнике», «Искре», «Вестнике Европы», «Деле», «Русской мысли», «Русском богатстве», «Наблюдателе», «Новом слове», «Русском обозрении». Із творів Федора Ромера окремими виданнями вийшли «Роман без интриги» (літопис польського повстання в Південно-Західному краї, 1865), «Сказки и Правда» (збірка оповідань і статей, 1898) та «Стихотворения» (1898). Писав Федір Ромер і романи: «Дилетанты» (1872), «Нерешенные задачи» (1895), «Под разными флагами» (1898). Зібрання творів письменника із біографічним нарисом були надруковані після його смерті в Санкт-Петербурзі у видавництві Адольфа Федоровича Маркса в 1905 р. Сільськогосподарські питання публіцист Федір Ромер обговорював у газетах «Новое время», «С.-Петербургских» і «Московских ведомостях», «Историческом вестнике», «Наблюдателе», «Русском вестнике» [3; 11].

Окремо були надруковані «Катехизис практического земледелия по Гамму и Шмиттеру, составленный Ф. Ромером» у 1900 р. та «Беседы о практическом плодоводстве» [10] у 1902 р., в яких Федір Ромер звертав увагу на необхідність інтенсивного розвитку садівництва та городництва, у чому сам він досяг величезних успіхів. За пропозицією міністра землеробства Федір Ромер був призначений головним редактором офіційних видань міністерства: журналів «Сельское хозяйство и лесоводство», «Известия Министерства земледелия и государственных имуществ», «Земледельческой газет». Для виконання цих обов'язків із січня 1901 р. Федір Ромер переїхав до Москви і протягом наступних до його смерті семи місяців ці мало популярні до того видання встигли надзвичайно розширити коло своїх читачів [6; 11].

Спогади про атмосферу Університету Св. Володимира у 1855–1860 рр., про моральний кодекс честі студентів того часу, про улюблених професорів Федір Ромер залишив у статті «По поводу одной книги», яка була надрукована у травневому випуску «Исторического вестника» в 1894 р. [9]. У цій праці Федір Ромер також поділився своїми міркуваннями з приводу роботи П. Федюнина «Исторический обзор мер по высшему образованию в России».

Федір Ромер спогадував: «Я [...] поступил в число студентов университета Св. Владимира в 1855 г., [...]

окончил курс по историко-филологическому факультету, в 1860–м. [...] хотелось бы [...] помянуть правдивым и признательным словом то заведение, которое сумело когда-то подействовать на нас столь могущественным образом, [...] пересоздало в нравственном смысле, [...] на каждого из нас наложило свою неизгладимую печать. Про себя лично [...] я прямо могу сказать, что все то скромное количество добра, которого суровая жизнь не вытравила еще из моей души и совести, даровано мне Университетом Св. Владимира, почерпнуто из лекций таких профессоров, как П. В. Павлов, В. Я. Шульгин [...] после шестидесятих годов [...] никогда уже не приходилось мне встречать [...] то чуткое внимание к интересам науки и искусства, столько изящного и непринужденного оживления, тот благородный и поэтический оттенок в отношениях между молодыми людьми разного пола, как это бывало во времена моего студенчества» [9, с. 464–466].

Федір Ромер згадував: «...сам я лично, как юноша без средств и связей, а в начале даже и без знакомых, как бедняк-студент наконец, существовавший исключительно уроками, разумеется, не мог появляться в свете наравне с моими более блестящими товарищами. Однако, так велико было в то время обаяние студенческого мундира, а тогдашнее провинциальное общество с таким благородным уважением и терпимостью относилось к адептам знания, [...] что даже мы, студенты-пролетарии, жившие впроголодь и облекавшиеся в очень потертую «форму», в тех случаях, когда волей-неволей приходилось нам сталкиваться со светскими людьми, неизменно встречали с их стороны самый вежливый или, иной раз, даже сердечный прием. Это [...] заставляло и нас глубоко дорожить своей студенческой честью, своим добрым именем, [...] изучать по мере сил и строго соблюдать законы благовоспитанности, [...] быть скорее застенчиво-сдержанными, чем нагло-развязанными, не только в тех немногих домах, где нас благосклонно принимали, но даже и между собою, во взаимных товарищеских отношениях» [9, с. 466].

«Могу по совести засвидетельствовать, что студент, уличенный в явно нечестном или неблагоприятном поступке – по отношению к товарищу или к постороннему, все равно – немедленно и безжалостно изгонялся из университета судом студенческого общественного мнения и применением к виновному самого презрительного, абсолютного игнорирования всегда и везде. [...] подобные порядки чрезвычайно высоко ставили тогдашних студентов во мнении общества. [...] привыкнув к серьезному и сознательному взгляду на собственную жизнь и поступки, мы не менее серьезно относились и к свои учебным занятиям. [...] очень немногие из нас всецело посвящали себя науке: но [...] такие люди всегда являются исключением. [...] студент пятидесятих годов конфузился своим незнакомством с новой награвшей книгой, хотя бы она оказывалась чуждой его специальности. Аудитории известных профессоров, читавших предметы общеобразовательного значения, были всегда переполнены слушателями с других факультетов, [...] некоторые из них [...] систематически следили за целым курсом. В студенческих кружках интересы науки и литературы стояли [...] на первом плане, обсуждались с увлечением, с горячими спорами за и против, [...]

выяснялась такая начитанность спорящих, которая [...] немного удивила бы современных студентов» [9, с. 466–467], – оповідав Федір Ромер.

«...может быть, подобная «трата времени» отвлекала студента пятидесятих годов от занятий своей непосредственной специальностью [...]. Но [...] в университете моего времени и профессора смотрели на подобную трату времени очень благосклонно, и студенты придерживались ее сознательно. Мы все были глубоко убеждены, что простительно и выгоднее не знать какие-либо второстепенные подробности своей специальности – ведь не в профессора же мы, большинство, готовились – чем вынести из университета полное невежество в литературе, истории, основных понятиях естествознания и т.п. Нам казалось, что никакая специальность не может вознаградить за отсутствие сведений, общеобязательных для образованного человека. Не знаю, ошибались ли мы. Но [...] студенты нашего типа, как я потом убедился на опыте, лучше и скорее применялись ко всякому живому делу, чем питомцы современных университетов» [9, с. 467–468], – відзначав Федір Ромер.

«Сравнительная умственная (если не научная) зрелость студента пятидесятих годов [...] особенно ярко выражалась в его отношении к вопросам внутренней политики. Горячо интересуясь этими вопросами, волнуясь, иногда негодуя, иногда презрительно осмеивая, он, однако, был совершенно чужд бессмысленному озлоблению и нелепому протесту [...]. При всем своем горячем недовольстве [...] он (студент – О. Т.) беззаветно любил родину, славу ее великих людей, горою стоял за убеждение в ее великой будущности, восторгался каждым новым ее успехом» [9, с. 468], – наголошував Федір Ромер.

У кінці 40–х – початку 60–х років XIX ст. в Університеті Св. Володимира формувалася Другий період становлення Школи істориків закладу. Продукували цей Другий етап становлення Школи істориків своєю багатогранною професійною, просвітницькою, педагогічною, виховною діяльністю в Університеті Св. Володимира талановиті професор російської історії П. В. Павлов та професор всесвітньої історії В. Я. Шульгін. Вони різносторонньо й дієво впливали на формування професіоналізму, світогляду, людяності, моралі, активної життєвої позиції, культурного рівня багатьох поколінь вихованців Університету Св. Володимира. Авторитет історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира був на дуже високому рівні. На факультеті навчалися кращі студенти університету. Лекції корифеїв – професорів – просвітників П. В. Павлова, В. Я. Шульгіна, І. В. Вернадського, М. Х. Бунге відвідували студенти всіх факультетів. Просвітницька атмосфера, створена цими яскравими особистостями, плекала майбутніх фахівців, вчених, громадських діячів, які у своєму подальшому житті гідно продовжували втілювати ідеї своїх вчителів, що переконливо підтверджено життєвим шляхом, діяльністю та відтворено у спогадах О. В. Романович–Славатинського [8; 12; 19; 20], В. Г. Авсеєнка [1; 12; 13; 14; 19; 20], В. Й. Португалова [7; 12; 15; 19], Ф. Е. Ромера [9]. Для поколінь студентів, які навчалися в Університеті Св. Володимира, для тих, хто вивчав історію Університету та життя Києва цієї доби імена П. В. Павлова та В. Я. Шульгіна назавжди залишилися у вдячній пам'яті та пошані.

«Хотел бы познакомить читателей с манерой чтения [...] самых известных профессоров моего собственного историко-филологического факультета, [...] которые были [...] яркими светилами первой величины на университетском горизонте своего времени, [...] каждый из них олицетворял собой особый тип лектора» [9, с. 473], – продовжував згадувати Федір Ромер.

«Виталий Яковлевич Шульгин читал в университете Св. Владимира всеобщую историю. [...] В. Я. Шульгин, один из самых блестящих и даровитых лекторов, какие когда-либо украшали кафедру русского университета [...]. Он никогда не читал какого-либо курса, кроме [...] весьма подробно составленного обозрения «источников», то есть литературы своего предмета, причем студентам попутно указывалось, в каких книгах они могут с наибольшей пользой почерпнуть сведения о тех исторических событиях и временах, которые не вошли в программу чтений профессора. [...] В. Я. Шульгин не стеснялся в своем преподавании соображениями о количестве прочитанного студентами материала, но все свое внимание обращал на качество. Он последовательно останавливался в своем изложении лишь на известных, более выдающихся и характерных исторических моментах, связывая их между собой только самыми необходимыми и короткими указаниями. Но зато как излагались эти отдельные моменты! [...] книжная его начитанность и эрудиция были по истине феноменальны [...]. Кроме своей редкой начитанности, В. Я. Шульгин обладал огромным, выдающимся умом, необыкновенно яркой художественностью изложения и самой теплой верой в идеал, в обязательный прогресс человеческого развития, – верой, которая часто поднимала его изложение до пафоса, до истинного, высокого красноречия, увлекавшего его аудиторию в неустойчивые восторги. [...] читал он всегда в огромном зале, где, однако, тесновато было от посторонних слушателей» [9, с. 475], – споминав Федір Ромер.

«В. Я. Шульгин, оставаясь в своем историческом изложении всегда и прежде всего высоким художником, облекая в плоть и кровь давно исчезнувшие лица и события, являлся в то же время и тонким критиком исторических произведений; он никогда не упускал случая показать студентам, как должно разбираться в целой массе разноречивых и сомнительных известий, а также с замечательной прозорливостью указывал на несостоятельность философских обобщений, параллелей и теорий, которыми так увлекались многие тогдашние историки. [...] В. Я. Шульгин отличался умом тонким, обширным, но вместе трезвым и положительным. Из него вышел бы, вероятно, очень заметный государственный человек, что, впрочем, и доказывается редактированной им газетой «Киевлянин» [...]. [...] он был безусловно доступен для студентов, отличался высокой гуманностью, и чистота его личной жизни заставляла молчать даже клевету» [9, с. 475–476], – підсумував Федір Ромер.

Студентами В. Я. Шульгіна були О. В. Романович–Славатинський і В. Г. Авсеєнко, які вдячно та сердечно згадували його у своїх спогадах. Студент–юрист у 1850–1855 р. Олександр Романович–Славатинський підкреслював: «Припомним, что Шульгин был украшением Университета Св. Владимира и что такого профессора истории редко приходилось слышать не

только у нас, но и за границей» [8, с. 189; 20]. Кількома днями по смерті В. Я. Шульгіна О. В. Романович–Славатинський високо оцінив його діяльність: «Он обладал редким талантом лектора – уделом немногих избранников, для которых профессорская деятельность как бы предназначена их природой. Шульгин, можно сказать, был таким прирожденным профессором. [...] он умел в изящной форме, в отчеканенной рельефной фразе художественно воссоздать исторических деятелей и драматизм исторических событий, сокровенный смысл которых он всегда умел разъяснить с точек зрения современной ему исторической науки, на уровне которой он всегда стоял сам и держал своих слушателей» [12, с. 15–16].

«В. Я. Шульгин обладал удивительной силой владеть своей аудиторией: аудитория сливалась с лектором, переживая вместе с ним изображаемую им историческую эпоху, вместе с ним страдала страданиями изображаемых им исторических героев и радовалась их радостями. [...] образ Шульгина профессора – одно из самых светлых и заветных воспоминаний юных студенческих лет» [12, с. 15–16], – узагальнив О. В. Романович–Славатинський.

Студент–історик у 1859–1863 рр. Василь Авсеєнко [13; 14; 20] спогадував: «Виталий Яковлевич Шульгин считался светилом университета. [...] в Киеве он был головою выше не только университетского, но и всего образованного городского общества, и едва ли не один обладал широкими взглядами, стоявшими над чертой провинциального мирозерцания. [...] Шульгин обладал очень горячим, любящим сердцем, способным к глубокой привязанности, и вообще был человек очень добрый, всегда готовый на помощь и услугу» [1, с. 717; 13; 14; 20].

«Как профессор, Шульгин обладал огромными дарованиями. [...] В мою бытность студентом, он читал, между прочим, библиографию древней истории. Эти лекции могли назваться в полном смысле образцовыми» [1, с. 717], – нагадував В. Авсеєнко та добачав дар В. Я. Шульгіна як промовця: «Притом он в замечательной мере обладал даром слова. Его речь, серьезная, сильная, изящная, не лишенная художественных оттенков, лилась с замечательною легкостью, и ни в одной аудитории я никогда не видел такого напряженного всеобщего внимания» [1, с. 718; 13; 14; 29].

Федір Ромер у своїх споминах відзначав: «Бесспорно, наибольшим влиянием на студентов историко–филологического факультета пользовался Платон Васильевич Павлов, читавший нам русскую историю. [...] в мое время он был самым популярным профессором между студентами всех факультетом Университета Св. Владимира. Скамьи трещали под напором слушателей, сбегавшихся на лекции Платона Васильевича, и, конечно, в его аудитории на каждого обязательного посетителя приходилось чуть не целый десяток необязательных. Между тем П. В. Павлов был вовсе не блестящим лектором: в даре слова, художественности изложения и глубине критической мысли он далеко уступал, например, В. Я. Шульгину. Даже сам метод его преподавания, при всей бесспорной благотворности его и пользе для студентов–специалистов, вовсе уже не был рассчитан на то, чтобы привлекать слушателей из чужого факультета. П. В. Павлов обыкновенно прочитывал очень обстоятельный курс

литературы своего предмета [...] П. В. Павлов совсем уже отметал всякое даже подобие какой–либо программы. Он просто брал какой–либо исторический момент и, вместо обычных лекций, начинал, так сказать, вслух и в присутствии студентов работать над ним так, как другие работают только в кабинете» [9, с. 476].

«Появлялись первоисточники, сличались сомнительные места, подробно рассматривалось все, что только кем–нибудь и когда–нибудь было написано о данном предмете – словом, на глазах у аудитории возникал, разрабатывался и заканчивался почтенный ученый труд. Студенты – не мальчики (говорил П. В. Павлов), которым нужно вдалбливать то, что они сами могут легко найти в книгах; они добиваются ученой степени, и, следовательно, дело профессора познакомить их с приемами настоящей научной работы. Легко понять, что подобный метод чтения едва ли мог прійтись по вкусу какому–нибудь захожему медику или математику» [9, с. 477], – продовжував спогадувати Федір Ромер.

«Чем же объяснить неслыханное стечение студентов на лекции П. В. Павлова? [...] Платон Васильевич как–то умудрялся совмещать преподавание курса русской истории с курсом этики. Он, очевидно, родился для проповеди, и когда говорил нам о нравственных вопросах и задачах всего человечества либо отдельной личности, то возвышался до таких поэтических гимнов истине и добру, ударял по сердцам с такой неотразимой мощью, что слушатели выходили из его аудитории в каком–то сладком тумане восторга и умиления. [...] Нравственное значение подобных чтений было громадно, неопишимо. Смело могу свидетельствовать, что десятки лиц почти переродились под влиянием проповеди П. В. Павлова, значение которой еще усиливалось в глазах студентов истинно аскетической чистотой жизни самого проповедника. Едва ли хотя один из его слушателей смог когда–нибудь вполне отделиться от впечатлений, вынесенных из его аудитории. Я лично считаю себя счастливым заявить здесь гласно, что, после Бога, я никому не обязан столько за свое развитие, как П. В. Павлову, память о котором храню благоговейно в глубине моего сердца. И я уверен, что между бывшими студентами Университета Св. Владимира найду себе немало товарищей в этом смысле» [9, с. 477], – підсумував Федір Ромер.

Ці думки спогадів Федора Ромера підтверджуються споминами інших студентів професора Павлова. Зокрема, студент–юрист Олександр Романович–Славатинський підкреслював, що справжнє зацікавлення юридичною наукою він виніс із аудиторії професора Павлова, який викладав російську історію: «Едва ли чьи–нибудь лекции так содействовали умственному развитию, как лекции этого профессора. Он тогда был полон юности, красоты и нравственной чистоты. Для Киева он был тем, чем Грановский для Москвы, Каченовский для Харькова – сеятелем истины и добра. [...] Он обладал редким даром сжато и ясно выразить суть всякой доктрины, всякой философской системы» [8, с. 619; 19].

Студент–історик Василь Авсеєнко згадував про професора Павлова: «Он сочетал в себе репутацию уважаемого ученого с ореолом носителя «лучших идей», призванного управлять молодым поколением в его стремлении общественного и нравственного идеала» [1, с. 723; 14; 19].

Студент–медик Веніамін Португалов відзначав: «... его лекции посещал весь Университет. С напряженным вниманием молодежь всех факультетов следила за каждым словом обожаемого профессора. [...] Он нас учил нравственности... и больше всего своим примером... Своею сверхъестественной гуманностью, кротостью, незлобностью, отсутствием всяких низменных страстей. Ни зависти, ни алчности, ни любостыжания. У него ничего не было, и ему ничего не нужно было» [7, с. 253–254].

Висновки. Аналіз спогадів відомого російського письменника, поета, публіциста, громадського діяча, педагога, садівника Федора Ромера, який у 1855–1860 роках навчався на історико–філологічному факультеті Університету Св. Володимира в Києві дозволив відтворити атмосферу закладу, моральний кодекс честі студентів того часу, пояснити професійний, просвітницький та виховний вплив на студентів талановитих й улюблених професорів всесвітньої історії В. Я. Шульгіна та російської історії П. В. Павлова. Саме період їх багатогранної діяльності в Університеті Св. Володимира сформував Другий етап становлення Школи істориків Університету Св. Володимира. Спогади Федора Ромера допомогли глибше осягнути значення впливу згаданих професорів–просвітників на формування професіоналізму, світогляду, людяності, моралі, активної життєвої позиції, культурного рівня багатьох поколінням студентів Університету Св. Володимира, дозволили прослідкувати спадкоємність традицій Школи істориків Університету Св. Володимира на початку ХХІ ст. Вдячна пам'ять про вчителів–просвітників В. Я. Шульгіна та П. В. Павлова, глибока шана талановитим особистостям, які невтомно виплекали багато поколінь своїх вихованців, залишається на віки.

Список використаних джерел

1. Авсеенко В. Г. Школьные годы: Отрывок из воспоминаний. 1852–1862 // Исторический вестник. – 1881. – Ч.4. – С.707–734.
2. Багалій Д. І. Автобіографія / Збірник історично–філологічного відділу УАН. – К., 1927. – №62. – С.17–38.
3. Библиотека российских авторов «Bibra.ru». – URL: <http://bibra.ru/subject/romer-fedor-emilevich>
4. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. – Киев: Лыбидь, 1990. – С.426–651.
5. Ляскоронський В. Спогади про проф. В. Б. Антоновича // З іменем Святого Володимира. У 2 кн. Кн.1. / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – К.: Заповіт, 1994. – С.293–305.
6. Немцы в России. – URL: https://web.archive.org/web/20161104075728/http://rusdeutsch-panorama.ru/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=4759
7. Португалов В. О. Ученик об учителе // Исторические записки. – 1986. – Т.113. – С.250–256.
8. Романович–Славатинський А. В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832–1884 гг. // Вестник Европы. – 1903. – Ч.2. – С.606–650; Ч.5. – С.181–205.
9. Ромер Ф. По поводу одной книги // Исторический вестник. – 1894. – Май. – №5. – С.462–477.
10. Ромер Ф. Э. Беседы о практическом плодоводстве. – СПб.: тип. А. С. Суворина, 1901 (обл. 1902). – 214 с.
11. Ромер Федор Эмилиевич // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. – СПб., 1899. – Розавен–Рера. Т.27. – С.82–83.
12. Тарасенко О. О. Викладачі школи істориків Університету Св. Володимира у спогадах сучасників (середина 30–х – початок 60–х років ХІХ ст.) // Емінак: науковий щоквартальник. – 2017. – №4 (20), Т.1. – С.10–27.
13. Тарасенко О. О. Віталій Шульгін за спогадами Василя Авсеенка (школа істориків Університету Св. Володимира) // Науковий потенціал 2016. Історія. Збірник наукових праць. – 2016. – С.44–56.
14. Тарасенко О. О. Спогади В. Г. Авсеенка про істориків Університету Св. Володимира // Грані. Науково–теоретичний і громадсько–політичний альманах. – 2016. – Вип. 130 (2). – С.81–89.
15. Тарасенко О. О. Спогади В. Й. Португалова про професора Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) // Матеріали ХІІ Міжнародної наукової інтернет конференції «Актуальні наукові дослідження сучасності (22–24.12.2015)». Історія. Збірник наукових праць. – Київ, 2015. – С.77–85.
16. Тарасенко О. О. Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип.105 (2). – С.133–139.
17. Тарасенко О. О. Спогади Миколи Костомарова (школа істориків Університету Св. Володимира) // Грані Науково–теоретичний і громадсько–політичний альманах. – 2015. – Вип.127 (11/2). – С.97–102.
18. Тарасенко О. О. Спогади про В. Б. Антоновича // Київ і кияни у соціокультурному просторі ХІХ–ХХІ століть: європейський цивілізаційний вимір.: матер. V щоріч. Всеукр. наук.–практ. конф., 27 трав. 2015 р. – 2015. – С.205–215.
19. Тарасенко О. О. Спогади про професора Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2016. – Вип.45. – С.80–85.
20. Тарасенко О. О. Спогади про професора Шульгіна (школа істориків Університету Св. Володимира) // Інтелекція і влада. – 2016. – Вип.34. – С.207–223.
21. Тарасенко О. О. Володимир Антонович за спогадами Василя Ляскоронського / Матеріали ХІ Міжнародної наукової інтернет конференції «Сучасна наука ХХІ століття» (10–12.06.15), Історія. – 2015. – С.80–92.
22. Тарасенко О. О. Професор Володимир Антонович у спогадах учнів // Гілея: науковий вісник. – 2015. – №98 (7). – С.99–105.
23. Щербина В. Спогади колишнього студента про Київський університет 70–х років // Наше минуле. – 1919. – Число 1–2. – С.64–69.

References

1. Avseenko V. G. Shkol'nye gody: Otryvok iz vospominaniy. 1852–1862 // Istoricheskij vestnik. – 1881. – Ch.4. – S.707–734.
2. Bagalij D. I. Avtobiografija / Zbirnyk istorychno–filologichnogo viddilu UAN. – K., 1927. – №62. – S.17–38.
3. Biblioteka rosijs'kyh avtoriv «Bibra.ru». – URL: <http://bibra.ru/subject/romer-fedor-emilevich>
4. Kostomarov N. I. Istoricheskie proizvedeniya. Avtobiografija. – Kiev: Lybid', 1990. – S.426–651.
5. Ljaskoron's'kyj V. Spogady pro prof. V. B. Antonovycha // Z imenom Svyatogo Volodymyra. U 2 kn. Kn.1. / Uporjad. V. Korotkij, V. Ul'janov's'kyj. – K.: Zapovit, 1994. – S.293–305.
6. Nemcy v Rossii. – URL: https://web.archive.org/web/20161104075728/http://rusdeutsch-panorama.ru/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=4759
7. Portugalov V. O. Uchenik ob uchitele // Istoricheskie zapiski. – 1986. – T.113. – S.250–256.
8. Romanovich–Slavatinskij A. V. Moja zhizn' i akademicheskaja dejatel'nost'. Vospominanija i zametki. 1832–1884 gg. // Vestnik Evropy. – 1903. – Ch.2. – S.606–650; Ch.5. – S.181–205.
9. Romer F. Po povodu odnoj knigi // Istoricheskij vestnik. – 1894. – Maj. – №5. – S.462–477.
10. Romer F. Je. Besedy o prakticheskom plodovodstve. – SPb.: tip. A. S. Suvorina, 1901 (obl. 1902). – 214 s.
11. Romer Fedor Emilievich // Jenciklopedicheskij slovar' Brokgauza i Efrona: v 86 t. – SPb., 1899. – Rozaven–Repa. T.27. – S.82–83.
12. Tarasenko O. O. Vykladachi shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra u spogadah suchasnykiv (sередyna 30–h – pochatok 60–h rokov XIX st.) // Eminak: naukovyj shhokvartal'nyk. – 2017. – №4 (20), T.1. – S.10–27.
13. Tarasenko O. O. Vitalij Shul'gin za spogadamy Vasylja Avsjejenka (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) // Naukovyj potencial 2016. Istorija. Zbirnyk naukovyh prac'. – 2016. – S.44–56.
14. Tarasenko O. O. Spogady V. G. Avsjejenka pro istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra // Grani. Naukovo–teoretychnyj i gromads'ko–politychnyj al'manah. – 2016. – Vyp. 130 (2). – S.81–89.

15. Tarasenko O. O. Spogady V. J. Portugalova pro profesora Pavlova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra // Materialy XII Mizhnarodnoi' naukovoï internet konferencii' «Aktual'ni naukovy doslidzhennja suchasnosti (22–24.12.2015)». Istorija. Zbirnyk naukovykh prac'. – Kyi'v, 2015. – S.77–85.

16. Tarasenko O. O. Spogady M. I. Kostomarov pro P. V. Pavlova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) // Gileja: naukovy visnyk. – 2016. – Vyp.105 (2). – S.133–139.

17. Tarasenko O. O. Spogady Mykoly Kostomarov (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) // Grani Naukovo–teoretychny i gromads'ko–politychny al'manah. – 2015. – Vyp.127 (11/2). – S.97–102.

18. Tarasenko O. O. Spogady pro V. B. Antonovycha // Kyi'v i kyjany u sociokul'turnomu prostori XIX–XXI stolit': jevropejs'kyj cyvilizacijnyj vymir.: mater. V shhorich. vseukr. nauk.–prakt. konf., 27 trav. 2015 r. – 2015. – S.205–215.

19. Tarasenko O. O. Spogady pro profesora Pavlova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) // Naukovy prac'i istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu. – 2016. – Vyp.45. – S.80–85.

20. Tarasenko O. O. Spogady pro profesora Shul'gina (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) // Inteligencija i vlada. – 2016. – Vyp.34. – S.207–223.

21. Tarasenko O. O. Volodymyr Antonovych za spogadamy Vasylja Ljaskorons'kogo / Materialy XI Mizhnarodnoi' naukovoï internet konferencii' «Suchasna nauka XXI stolitja» (10–12.06.15), Istorija. – 2015. – S.80–92.

22. Tarasenko O. O. Profesor Volodymyr Antonovych u spogadah uchniv // Gileja: naukovy visnyk. – 2015. – №98 (7). – S.99–105.

23. Shherbyna V. Spomyny kolyshn'ogo studenta pro Kyi'vs'kyj universytet 70–h rokiv // Nashe mynule. – 1919. – Chyso 1–2. – S.64–69.

Tarasenko O. O., Ph.D in History, Associate Professor History of Ukraine Department of Boris Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv), Olgatarasenko@ukr.net

Fedir Romer memories about St. Volodymyr University (school of historians of the St. Volodymyr University)

The memoirs of the famous Russian writer, poet, publicist, public figure, teacher, gardener Fedir Romer, who studied in 1855–1860 at the History and Philology Faculty of the St. Volodymyr University in Kyiv, were analyzed. It is established that in his memoirs Fedir Romer characterized the atmosphere of the St. Volodymyr University in Kyiv, the moral code of honor of students of that time, explained the professional, educative and pedagogical influence of the talented and favorite professors of the World History V. Ya. Shulgin and Russian History P. V. Pavlov. The period of their multifaceted activities formed the Second stage of the School of Historians of the St. Volodymyr University. It is determined that Fedir Romer memoirs helped to understand more deeply the significance of the profound influence of the professors–historians V. Ya. Shulgin and P. V. Pavlov and the School of Historians of the St. Volodymyr University of the XIX century in Kyiv in general on the formation of professionalism, world outlook, humanity, morals, active life position, cultural level of many generations of St. Volodymyr's students and allow us to trace the continuity of the traditions of the School of Historians of the St. Volodymyr University at the beginning of the XXI century.

Keywords: Fedir Romer, memoirs, 1855–1860s, Kyiv, Second period of formation of the School of Historians of the St. Volodymyr University, Vitaliy Shulgin, Platon Pavlov.

* * *

УДК 94(477.8)«1938»

Ніколаєва Н. Б.,

кандидат історичних наук, науковий співробітник історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), natalienik8@gmail.com

РЕПРЕСОВАНИЙ ВЧЕНИЙ–МАТЕМАТИК, АКАДЕМІК АН УРСР КРАВЧУК МИКОЛА ПИЛИПОВИЧ (1892–1942 РР.)

Висвітлено життєвий шлях і подробиці арешту вченого–математика Миколи Пилиповича Кравчука. Детально проаналізовано обставини його арешту органами НКВС УРСР та засудження в 1938 р. На прикладі долі відомого вченого–математика показано, як радянськими спецслужбами

створювались сфальсифіковані кримінальні справи щодо науковців в 1930–х роках. Доля М. Кравчука виявилась типовою для заарештованих науковців у 1930–х рр. Його було звинувачено в «українському буржуазному націоналізмі» і засуджено до 25 років ув'язнення.

Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арешту вченого–математика Миколи Пилиповича Кравчука, проведеного в 1938 р., прослідкувати долю заарештованого. Одним із завдань сучасної української історичної науки є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зв'язуючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність.

Ключові слова: політичні репресії, арешти, вчені, чекісти, НКВС.

Однією з показових сфальсифікованих справ НКВС УРСР проти видатних українських вчених за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі» є архівна кримінальна справа, заведена чекістами на академіка АН УРСР, видатного математика Миколу Пилиповича Кравчука.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що, при тому, що про вченого–математика М. Кравчука існують наукові дослідження, його постать є відомою і шанованою в українській науці, але ситуація із обставинами його арешту та архівні документи кримінальної справи щодо нього є маловивченими.

В останні роки дослідники про нього написали чимало досліджень, зокрема, Є. Букет [1], Н. Вірченко [2; 3; 4; 5], В. Добровольський [7; 8], П. Кравчук [9], О. Пугач [10], Г. Сита [4; 13], М. Сорока [11; 12], М. Чайковський [14] та інші. Тому ми не будемо детально зупинятися на його біографії, а більше зосередимося на аналізі причин його арешту НКВС УРСР.

Завданням цього дослідження є за допомогою опублікованих та маловідомих документів НКВС та Комуністичної партії України детально з'ясувати обставини арешту викладача історичного факультету Київського державного університету Кравчука М. П. і обставини його засудження в 1938 р.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що про арешт М. П. Кравчука все ще недостатньо публікацій. Стаття сприятиме введенню до наукового обігу інформації про все ще недостатньо вивчену картину сталінських політичних репресій в Київському університеті.

М. П. Кравчук народився 27 вересня 1892 р. в с. Човниця в 20 км. від м. Луцька на Волині. Мав вищу освіту. За національністю – українець. Його батько був землеміром, помер в 1920 р. Вищу освіту М. Кравчук отримав в 1914 р. в Київському університеті св. Володимира. З 1917 р. був приват–доцентом Київського університету, з 1924 р. – доктором математики, викладав у різних вищих навчальних закладах Києва, активно публікував свої наукові праці. Був обраний академіком ВУАН у 1929 р. Постійно працював в кількох вищих навчальних закладах Києві. Його родина на момент арешту складалась з дружини Єсфіри Йосипівни Шварцман, єврейки, 44 років; сина Євгена, 12 років; доньки Наталії, 8 років; брата – Костянтина Пилиповича, 48 років, який працював в інституті кераміки в м. Києві; сестри Єви Пилипівни, 42 років, рахівника Київського сільськогосподарського інституту; сестри Вікторії Пилипівни, 50 років, друкарки в одній з установ Києва, яка жила на вул. Боровського 14 або 16. Ці дані взяті з анкети арештованого вченого а також з вищезгаданих сучасних публікацій [2–5; 7–14].

М. Кравчук підтримував активні контакти з багатьма вченими ВУАН, в тому числі з тими, які в кінці